

سیاسه ته زمانیه کانی په هله ویی یه کهم له کوردستان و دهره نجامه کانیان (به پیداکړی له سهر خویندنگه کان)*

نوسه ران: حسین ره سوولی، رهزا دیهقانی، عه لیره زا که ریمی
وه رگیر: فهرهاد نه کبه ری

”
پوخته

رؤناکیرانی سهرده می په هله ویی، یه کیتی نیشتمانیان به به ستینی یه کپارچه یی سیاسی ولات و
رېبازیک بو لاوازکردنی مللانییه ټنیکي و کیشه خوچیییه کان دادنا. پېشیان وابوو که ټمه
له رېگه نه هېشتنی سهرجه م جیوازیگه لی هه یی (موجود) له مودلی ژیان، پوښمه نی، زمان و...
دیته دی. له دریژه ی ټم ره ته شدا، ئوگری و مه یلی ټنیکه جیاکان بو لای زمانی فارسی و روله
دیروکییه که ی له یه کیتی نیشتمانیان بوار بو په ره سهندنی وه ک بنه مای سیاسه تی یه کده سترکردن
خوش ده کا. بو ټمه ش، ده ولت هه ولی ددا له رپی په ره پیدانی دامه زراوه گه لی په ره رده یی،
دامه زرانندی ماموستایانی ناخوچییی و به ربه ندرکردنی خویندن و نووسین به زمانه خوچیییه کان، ری
بو رمینی تاکه زمانیک بو چیکردنی یه کیتی نیشتمانی خوش بکا. لی په نابردنه به رېبازگه لی
داسه پینهر، ده ستوره دانی دامه زراوه گه لی وه ک ټرته ش، به ربه ندرکردنی خویندن به کوردی و هه ولدان
بو لاوازکردنی، وای کرد که کورد ته نانه ت زمانی فارسیشی له بهرچاو بکه وی و له پیناوی پاراستنی
ناسنامه ی ټنیکیی خویدا ده ست به خه بات بکا. ته وه ری سهره کی ټم توژینه وه یه، تاوتویکردنی
مه به ست، رهوت و دهرنجامی سیاسه تگه لی زمانی ده ولت ی په هله ویی یه کهم له کوردستاندا به
پشته ستن به لگه نامه کانه.

کلپله وشه کان: ره زاشا، یه کده سترکردنی چاندی، کوردستان، زمانی فارسی، خویندنگه نویکان.

“

پیشه‌کی

و زۆره‌ملی بو باوکردنی زمانی فارسی و هه‌لدان بو به‌رتەنگکردنی زمانی کوردی، نه‌ک هه‌ر یه‌کیتی نیشتمانی به‌هیز نه‌کرد، به‌لکوو له‌بری پینکسازان، لیکترانی لی که‌وته‌وه.

هه‌رچه‌نده زۆربه‌ی خه‌لکی ستانه‌کانی کوردستان، کرمانشان، ئیلام و ئازەربایجانی رۆژاوا (ورمئ) کوردن، له‌م تۆژینه‌وه‌یدا به‌له‌برچاوگرتنی پێیستی به‌رتەسککردنه‌وه‌ی سنووری جوگرافیایی، وشه‌ی کوردستان ته‌نی بو شارە کوردیه‌کانی باشووری ئازەربایجانی رۆژاوا که له‌ ده‌می ده‌سه‌لاتاره‌تی ره‌زاشادا سه‌ر به‌ شارۆکه‌کانی شاری سابلاخ (مه‌لاد) و شاره‌کانی ئیستای ستانی کوردستان و پرا‌ی هیندیک شاری سه‌ر به‌ ستانی کرمانشان، وه‌ک پاوه، جوانرۆ و روانسه‌ر که له‌ دابه‌شکاری جوگرافیایی ئه‌و ده‌مدا به‌شیک بوون له‌ شارۆکه‌کانی سه‌ر به‌ شاری سنه، ده‌کار کراوه.

له‌مه‌ر ته‌مه‌نی تۆژینه‌وه له‌م به‌واره‌دا ده‌بی بیژین، سه‌رباری ئه‌وه که له‌م سالانه‌دا له‌ زۆر تۆژینه‌وه‌ی به‌نرخدا مه‌به‌ست و ده‌ره‌نجامه‌کانی سیاسه‌تی فه‌ره‌نگی و ته‌نیکیی ره‌زاشا تاوتوێ کراون، لی تا‌کوو ئیستا له‌ تۆژینه‌وه‌یه‌کی سه‌ربه‌خۆدا سیاسه‌ته‌ زمانیه‌کانی ناوبراو لیک نه‌دراونه‌ته‌وه. کتیبگه‌لی وه‌ک "له‌ سیاسه‌ته‌وه‌ تا فه‌ره‌نگ" (از سیاست تا فرهنگ)، نووسینی "حسام الدین آشنا" (۱)، "تبارشناسی هویت جدید ایرانی" (۲) و "دولت فرهنگ در ایران"، نووسینی "محمد علی اکبری" (۳) و "دولت مدرن و یکپارچگی ملی در ایران"، نووسینی "داریوش فنبری" (۴) زۆر به‌

باوکردنی زمانی فارسی، وه‌ک یه‌کێک له‌ مه‌رجه‌ به‌نه‌رتیه‌کانی ئایدیای چێکردنی ده‌وله‌تییکی یه‌کده‌ست، له‌و سیاسه‌تانه‌ بوو که له‌ سه‌رده‌می په‌هله‌ویی یه‌که‌مدا له‌سه‌ر ده‌ستی رۆناکبیر و سه‌رانی رژی‌مه‌که‌وه گیرایه به‌ر و له‌ سه‌رپاکی ئه‌م سه‌رده‌مه‌دا شیلگیرانه له‌سه‌ری چوون. بو راپه‌راندنی ئه‌م ئایدیایه‌ش، کۆمه‌لیک سیاسه‌ت و رێ و رێباز گیرانه به‌ر که له‌ ئه‌نجامی ره‌چاونه‌کردنی زۆربه‌ی راس‌تییه‌ کۆمه‌لایه‌تی، فه‌ره‌نگی، ئابوورییه‌کان و... له‌ ده‌قه‌ره‌ جیا‌جیا‌کاندا، له‌وانه له‌ کوردستاندا، زو‌لم و زۆر و پینشیلکارییه‌کی زۆر کرا. دواجار، سه‌رباری دانی تی‌چوویه‌کی زه‌ه‌وند، نه‌ک هه‌ر ئامانجه‌کانی خۆی نه‌پیکا، به‌لکوو جاروبار ده‌ره‌نجامی خراپه‌شی لی که‌وته‌وه. بو تۆژینه‌وه له‌ ورده‌کاریی ئه‌م بابه‌ته، پرسیاره سه‌ره‌کییه‌که‌ی ئه‌م وتاره ئاوا کراوه: باوکردنی زمانی فارسی له‌ کوردستاندا، بو چ مه‌به‌ستی و له‌ چ رێ و رێبازیکه‌وه ئه‌نجام درا؟ ده‌ره‌نجامه‌کانی چ بوون؟ هه‌روه‌ها هه‌ولمان داوه وه‌لامی ئه‌م پرسیاره لاوه‌کیانه‌ی خواره‌وش بده‌ینه‌وه: ئه‌و هه‌ولانه‌ی که بو باوکردنی زمانی فارسی له‌ کوردستاندا دران، چه‌نده کاریگه‌ری روانگه‌ی رۆناکبیرانی سه‌رده‌می په‌هله‌ویی یه‌که‌م (ره‌زاشا)یان پێ‌وه دیار بوو؟ ئه‌و جیاوازی و لیکچوونانه چ بوون که له‌ شی‌وه‌ی هه‌لسوکه‌وتی ده‌وله‌تی ره‌زاشا له‌گه‌ڵ زمانه ئێرانییه‌ نافارسیه‌یه‌کانی وه‌ک کوردی و زمانه نائێرانییه‌کانی وه‌ک تورکی و عه‌ره‌بیدا به‌دی ده‌کران؟ گریمانه‌ی سه‌ره‌کی تۆژینه‌وه‌که‌ش ئه‌وه‌یه که په‌نابردنه‌به‌ر میتۆدگه‌لی داسه‌پینراو

کورتی ئاماژەیان بە رۆل و گرنگایەتی زمانی فارسی لە پرۆژەی چیکردنی ناسنامە لە سەردەمی رەزاشادا کردوو. "نفیسه واعظ" لە کتیی "سیاست عشایری دولت پهلوی اول" (۵) سیاسەتی زمانی پهلوی و بەرتهکی ئەتیکە جیاوازه‌کانیان پشتگوێ خستوو. هه‌روه‌ها کتیی "مدیریت منازعات قومی در ایران"، نووسینی "رضا صالحی امیری"، (۶) "تحولات قومی در ایران" نووسینی "مقصودی" (۷) و "قومیت و قوم‌گرایی در ایران"، نووسینی "حمید احمدی" (۸)، سەرەرای ئەوه هه‌ولیان داوه هۆکاره‌کانی دەرکهوتنی پرسه ئەتیکیه‌کان لیک بده‌نوه، لێ به‌که‌می په‌رژاونه‌ته سهر رۆلی سیاسه‌تگه‌لی فره‌هنگی و به‌تایبه‌ت سیاسه‌ته‌ زمانیه‌کانی رەزاشا له سهره‌هلانی پرسی کوردستان پاش رووخانی دسه‌لاتی رەزاشا.

به کورتی ده‌بی بێژین زۆربه‌ی ئەو سهرچاوانه‌ی ئاماژه‌مان پێ کردن، به‌گشتی سیاسه‌ته‌ فره‌هنگیه‌کانی سەردەمی رەزاشایان تاوتوێ کردوون و تا ئێستاش تۆزینەوه‌یه‌کی سهر‌به‌خۆی تایبه‌ت له‌سەر سیاسه‌تگه‌لی زمانی، مه‌به‌ست و دهره‌نجامه‌کانیان له کوردستان و ده‌فه‌ره‌کانی تری سهر به ئەتیکه جیاوازه‌کان نه‌کراوه. به‌له‌به‌رچاوترنی که‌لینی زانستی پشتبه‌ستوو به‌له‌گه‌نامه‌کان له‌ بواری دیرۆکی شوێن گه‌لیک وه‌کی کوردستان، به‌تایبه‌ت له‌و دهم و ده‌ورانه‌ی که ئیمه‌ باسی ده‌که‌ین، هیوادارین ئەم تۆزینەوه‌یه‌ی بتوانی به‌شیک له‌م که‌لینه‌ پر بکاته‌وه و بواری بۆ تۆزینەوه‌ی تری له‌م چه‌شنه‌ خوش بکا و ده‌ستباری یاسادانه‌ران و به‌رپوه‌به‌رانی سیاسه‌ته‌ چاندیه‌یه‌کان له‌مه‌ر ناوچه‌گه‌لی وه‌ک

کوردستان بدا. له‌م تۆزینەوه‌یه‌دا پشت به‌ میتۆدی گیرانه‌وه‌یی شیکاری و به‌له‌گه‌نامه‌یی بۆ کو‌کردنه‌وه‌ی زانیاری کتیبخانه‌یی و ئه‌رشیفخانه‌یی به‌ستراوه. سهرچاوه‌ی سهره‌کیی بابه‌ته‌که‌ش پاشماوه‌ی به‌له‌گه‌نامه‌کانی ئەو دهم له‌ ناوه‌ندی به‌له‌گه‌نامه‌ نیشتمانییه‌کانی تارانه‌ که‌ رۆلیکی به‌رچاویان له‌ روونکردنه‌وه‌ی دیرۆکی خۆجییی و ناوچه‌ییدا هه‌یه.

۱. ناسیۆنالیزم، زمانی فارسی و یه‌که‌ده‌ستکردنی فره‌هنگی له‌سەردەمی رەزاشادا

وه‌چه‌ی یه‌که‌می رۆناکبیرانی ئێرانی به‌ پێگرتن (به‌راوردکردن)ی ر‌ه‌وشی ئێران و ئەوروپا، سهرچاوه‌کی سهرپاکی چاره‌پشی و دواکه‌وتنه‌کانیان بۆ سهره‌رپویی داووده‌زگه‌ی ده‌سه‌لاتدار و بی یاسایی ده‌گیراپه‌وه و هه‌ر بۆیه‌ داوای دامه‌زراندنی سیستیمی مه‌شرووته‌یان ده‌کرد. به‌لام که‌ شو‌پشی مه‌شرووته‌ له‌ ئێراندا کرا، نه‌ک هه‌ر ئامانجه‌کانی رۆناکبیران نه‌هاتنه‌ دی، به‌لکوو ناکوکی ناوه‌کیی نیوان مه‌شرووته‌خوازان، لاوازیوونی ده‌سه‌لاتی شا، ده‌ستوهردانی هه‌یزه‌ دهره‌کیه‌کان و هه‌روه‌ها ده‌سپێکردنی شه‌ری یه‌که‌می جیهانی و داگیرکردنی ئێران له‌لایه‌ن هه‌یزه‌ هاوپه‌یمانه‌کانه‌وه‌ شه‌ر و ئا‌واوه‌یه‌کی وای نایه‌وه که‌ له‌وێنه‌ی نه‌بوو.

رۆناکبیران ئا‌گه‌داری ئەوه‌ بوون که‌ زۆربه‌ی راپه‌ڕین و بزافه‌کانی دوا سالانی ده‌سه‌لاتی قاجار، له‌ ناوچه‌ ئەتیکیه‌کانی وه‌ک ئازهرایجان، کوردستان و خووزستاندا قه‌وماون. جیاوازییه‌ ئەتیک، زمانی و مه‌زه‌به‌یه‌یه‌کان

له ئيراندا به مهترسى و هه‌ره‌شه له‌به‌رده‌م دامه‌زاندنى ده‌وله‌تيكى ناسيونا‌لستيدا داده‌نران. كه‌وابوو، ئهم روناكبيرانه بو دامه‌زاندنى ده‌وله‌تيكى سه‌ره‌رپو كه‌وتنه خو تاكوو سه‌ره‌تا له‌رپي ئه‌رتە‌ش‌يكي به‌هيزه‌وه ئه‌و راپه‌رپانه سه‌ركوت بكا و پاشان به بره‌ودان به ناسيونا‌ليزم بو پي‌كه‌يناني يه‌كه‌ريزي و يه‌كه‌پارچه‌يي نيشتماني تي بكوشى. يه‌كه‌ده‌ستكردى جلوه‌برگ و كلاو، بره‌ودان به زمانى فارسى وه‌ك زمانى نيشتماني، كرده‌وه‌ي خو‌پندنگه‌ي ده‌وله‌تي و به‌رتە‌س‌كرده‌وه‌ي به‌كه‌هيناني زمانگه‌لي نه‌ته‌وه‌يي و نافارسى هينديك له‌و رپ و رپازانه‌ي يه‌كه‌ده‌ستكردن كه‌ ده‌وله‌تي ره‌زاشا بو نه‌هيشتنى جياوازي و ناكوكيه نه‌ته‌وه‌يي و زمانيه‌كان گرته‌يه به‌ر.

به ره‌چاوكردى رولي زمان له پاراستنى يه‌كه‌ريزي نيوان جفانه‌كاندا، ده‌كرى وه‌ك خولگه‌ي به‌ره‌تي و گرنگ‌ترين هه‌وينى پي‌كه‌ينه‌رى ميلله‌تان و دياركه‌رى ناسنامه‌ي مروف داى بنين. بويه زمان ده‌وركي سه‌ره‌كبي له سه‌ره‌له‌داني بزاقه ناسيونا‌ليستيه‌كاندا هه‌بووه و هوكارى سه‌ره‌كيش بووه له ده‌ركه‌وتنى وشيارى ناسيونا‌ليستى له‌نيو ميلله‌تاني نو‌يي ئه‌وروپاي موديرندا (١). له ناسيونا‌ليزمى دلخوازي روناكبيراني سه‌رده‌مى قاجاردا، زمانى فارسى گرنگابه‌تى و جيه‌گه‌يه‌كي به‌رزى پى دراوو. "آخوندزاده" چاكردن، گو‌رپن و لا‌بردى وشه عه‌ره‌بيه‌كاني له زمانى فارسيدا وه‌ك ئارمانجى خو‌ي را‌گه‌ياندا (٢). دواى وي "ميرزا آقاخان كرمانى" و "جلال الدين ميرزا قاجار" يش لهم پيناوه‌دا هه‌وليان دا. روناكبيران و كه‌ربه‌ده‌ستاني ده‌وره‌ي ره‌زاشاش هه‌ستيان به گرنگي زمانى فارسى له پته‌وكردى يه‌كه‌يتيه

نيشتمانيه دلخوازه‌كه‌يان كرده‌بوو، بويه بره‌ودان به زمانى فارسىيان كرده ته‌وه‌رى سه‌ره‌كبي سياسته‌تى ئاسيمىلاسيونه فه‌ره‌هنگيه‌كه‌يان. له روانگه‌ي روناكبيراني سه‌ره‌ به "بازنه‌ي بيرلين" (٣) كه كارىگه‌ريه‌كي زوريان له‌سه‌ر سياسته‌ته فه‌ره‌هنگيه‌كاني ده‌وره‌ي ره‌زاشادا هه‌بوو، زمانى فارسى زور پرپايه‌خ بوو. زوره‌يان واى بو ده‌چوون كه يه‌كه‌يتى نيشتماني ته‌نى له چوارچيوه‌ي دوو فاكترى سه‌ره‌كبي فه‌ره‌هنگ و زماندا دا‌بين ده‌بى و به‌ده‌ر له دوو بوارى ئا‌بين و زمان، ده‌بى له سه‌ره‌جهم بو‌ارگه‌لى تردا لاسايى روظاوا بكه‌ينه‌وه (٤). گو‌فارى "كله" يه‌كه‌يك له رپگه‌كاني رزگاري نيشتماني به پاراستنى زمانى فارسى ده‌زاني (٥) و له سه‌ره‌پاكي ماوه‌ي ده‌رچوونيدا قه‌ت له خه‌بات بو چه‌سپاندنى زمان و ئه‌ده‌بى فارسى كه‌مه‌ترخه‌مى نه‌كرد (٦). "محمود افشار" په‌ره‌پيدان و به‌گشتى كردنى زمانى فارسى به ئامرازى رسكاني يه‌كه‌يتى نيشتماني له ئيران و هه‌روه‌ها نه‌هيشتنى ناكوكيگه‌لى ناوچه‌يي له بوارى جلوه‌برگ و زمانه‌وه ده‌زاني و پيى وابوو كه "كورد، لور، قه‌شقايى و... نابى ليك جياواز بن و هه‌ر كاميان جل‌كيك له‌به‌ر بكا و به زمانيك بدوى" (١)، كه‌وابوو ده‌بى هه‌موومان يه‌كدل و يه‌كه‌ده‌نگ خوازيار بين و له‌پيناوى بلاوكرده‌وه‌ي زمانى فارسى له سه‌ره‌له‌به‌رى ئيراندا خه‌بات بكه‌ين تاكوو به‌كاوه‌خو جنى زمانه بيانيه‌كان [مه‌به‌ستى زمانى نه‌ته‌وه‌كاني تره] بگرته‌وه (٢). كه‌سه‌ره‌وى بو سه‌رگرته‌ي يه‌كه‌پارچه‌يي سياسى، جو‌گرافياى و ئاسيمىلاسيوني كو‌مه‌لايه‌تى، چه‌سپاندنى يه‌ك زمان و ئا‌بينى هاوبه‌شى به

پنویست دهرانی. هیندهش پنیان لی هه لیری که گوفاری "پیمان" دروشمی خوی کرد به: یهک ئالا، یهک ئایین، یهک زمان. مه بهستی که سه رهوی نه وه بوو که زمانه جو ره جو ره کان له "تورکی، عهره بی، نه ره منی، ئاسووری و نیمچه زمانه کانی ستانه کان وهک گیله کی، کوردی، لوری، شووشتیری و هاوشیوه کانیان" بسر درینه وه و سه رجهم خه لکی ئیران ته نی به زمانیک بدوین که زمانی فارسی بی (۳). "عیسی صدیق"، یه کیک له که سایه تیگه لی کاریگر له سه ره سیاسه ته فره هنگیه کانی نه وه دم، پی واپوو که چ فاکتوریکی دیکه هیندهی زمان ناتوانی یه کیتی له ناو نه زاده گی جیاوازا د پیکینی و نه وه، یه کیتی زمانی به هه وینی یه کیتی هزر و یه کیتی هه ست دهرانی (۴). "سعید نفیسی" یش میلیه تی وهک کومه له خه لکیک پیناسه ده کرد که زمان، نه خلاق، دابونه ریت، بیروباوه، پو شه مه نی، ژبانی کومه لایه تی، هیوا و ئاوات و بیان یه کده ست بیت (۵).

۲. کردنه وهی خویندنگه ی نوی له کوردستان و په ره سه ندنی زمانی فارسی

کردنه وه و په ره سه ندنی خویندنگه ی نوی یه کیک له گرنگترین ئامرازگه لی ده وه تی ره زاشا له پیناوی چیکردنی میلیه تدا بوو و سیاسه تی گشتی په ره ره دی نویش به فارسیکردنی نه ته وه نافارسه کان بوو (۶). بویه، ههر له ده سپیکه وه بودجه یه کی زیاتر له لایه ن سیاسه تدار پزانی فره هنگیه وه بو کردنه وه ی خویندنگه له ناو نه ته وه نافارسه کاند تهرخان کرا! بو میناک، ههر نه وهی که به ره پرسی

کاتی وهره تی په ره ره ده، بو به ره ودان به کاروباری په ره ره ده "نه یاله ت و ویلا یه ته کان به تایبه ت له ناوچه سه ره سنووریه کانی وهک ئازهر بایجان، خووزستان و کوردستان" دا، داوا ی زیادکردنی بوودجه ی سالی خویندنی ۱۳۰۴ کۆچی هه تاوی به ره یه یه کی به رچاو ده کرد. وهره تی ناوخوا له نامه یه کدا بو وهره تی په ره ره ده له سالی ۱۳۰۷ دا، ئامژه ی به پنویستی کردنه وه ی خویندنگه له کوردستان و به تایبه ت له ناوچه ی هه ورماندا کردوه (۲). نووسینگه ی تایبه تی پاشایه تی ههر نه وه ساله له نامه یه کدا، فره مان ی به وهره تی په ره ره ده و نه وقاف کردوه که دوو خویندنگه له سابلاخ (مه باد) بکه نه وه و ده بی "ده سه جی نه فره مانه به به ره پرسی په ره ره دی ئازهر بایجان رابگه یه ندری" (۳). فره مانده ی "نیبی سه ره به خوی خووزستان" یش له نامه یه کدا بو به ره یه ره یه تی نووسینگه ی پاشایه تی، داوا ی په ره پیدانی په ره ره دی له خووزستاندا کردوه تاکوو "زمانی فارسی به خیری له ناوچه یه دا بلاو بیته وه و ئیدی زمان و جلو به رگ و دابونه ریتیان به جاریک یه کده ست بی و له و دۆخی چه قینه ره زگار بین و به دامه زاندنی خویندنگه ی پنویست ده بی له به ره ته وه مندا لان و لاوانی ناوچه که فیری فارسی بکری" (۴). له سۆنگه ی بایه خی نه م بابه ته و پنویستی کارکردنی خیرا له م پیناوه دا، نووسینگه ی تایبه تی پاشایه تی یش له نامه یه کی نه پیندا له ره که وه تی ۱۲/۲۱ / ۱۳۱۳ دا فره مان ی ره زاشا به ههر دوو وهره تی مه زنی په ره ره ده و نه وقاف راده گه یه نی:

"به پی فره مان ی شایه نی گو پرایه لی
پیرۆز، راده گه یه ندری که زیادکردنی ژماره ی

خویندنگه‌کان له خووزستان و کوردستان واته سهرپاکی کوردستان له ئهرکه پيوست و له‌زگينه‌کنه و ئهميش نه‌ک ههر له روانگه‌ی پهره‌دان به پهره‌دهوه پيوسته، به‌لکوو له‌باری به‌رژه‌هه‌ندی و لاتيشه‌وه به‌هنگاوێکی گرنه‌گ داده‌نری. به‌تایبه‌ت بریاریان دا رابگه‌یه‌ندری لانیکه‌م ههر ئه‌و ری و رېبازه‌ی له‌ده‌شتی گورگان جیه‌جی کراوه، له‌خووزستان و کوردستانیش ده‌بی جیه‌جی بکری." (٥)

وه‌زاره‌تی پهره‌ده‌ش له‌وه‌لامدا ئاماژه‌ی به‌وه‌ کردوه‌ که له‌ سالی ١٣١٣ و ١٣١٤ دا بو پهره‌دان به‌ پهره‌ده‌ و کردنه‌وه‌ی خویندنگه له‌خووزستان و کوردستان سه‌روو ٣٢٠ هه‌زار تمه‌ن بودجه‌ی زیاتر ته‌رخان کراوه (١). ههر وه‌ک له‌وه‌ به‌لگه‌نامه‌ی سه‌ره‌مه‌دا ده‌رده‌که‌وی، ده‌سته‌توهره‌دان، هه‌ولدان و پیداکری نووسینگه‌ی تایبه‌تی پاشایه‌تی و ره‌زاشا بو‌خوی، وه‌زاره‌تی ناوخو، ئه‌رتەش و پله‌داران له‌سه‌ر کردنه‌وه‌ی خویندنگه له‌ کوردستاندا نه‌ک ههر ته‌نیا سه‌لمینه‌ری گرنه‌گایه‌تی ئه‌م باب‌ه‌ته‌یه، به‌لکوو سه‌لمینه‌ری ده‌سته‌وهره‌دان ساز و دامه‌زراوه سه‌ربازیه‌کانیشه له‌ده‌کردنی برپاره فهره‌هنگیه‌کانی ئه‌وه‌مه‌دا و ئه‌و بو‌چوونه‌مان لا به‌هیز ده‌کا که ئه‌رکی وه‌زاره‌تی پهره‌ده‌ پتر راپه‌راندنی برپاری دامه‌زراوه‌گه‌لی تر بووه.

به‌سه‌رنجدان به‌وه‌ی که‌یه‌ک له‌مه‌به‌سته سه‌ره‌کیه‌کانی پهره‌دان به‌ پهره‌ده له‌ شوینگه‌لیک وه‌ک کوردستان، پتر بو بلاو‌کردنه‌وه و پهره‌دان به‌ زمانی فارسی بووه، له‌م قوناغه‌دا زۆر تر بایه‌خ به‌ کردنه‌وه و زیادکردنی خویندنگه سه‌ره‌تاییه‌کان ده‌دا

تا‌کوو خویندنگه‌ی ناوه‌ندی. له‌ سه‌ره‌پاکی ده‌می ده‌سه‌لاتی ره‌زاشادا ته‌نی ژماره‌یه‌کی که‌م خویندنگه‌ی ناوه‌ندی له‌ کوردستاندا کراونه‌ته‌وه، که‌چی له‌ ده‌می رووخانی ده‌سه‌لاته‌که‌یدا، له‌ سه‌رحه‌م شاره‌گوند و زۆربه‌ی گونده‌کاندا خویندنگه‌ی سه‌ره‌تایی کرابوونه‌وه (٢). پيوسته ئاماژه به‌وه‌ش بکه‌ین که له‌ ده‌می رووخانی ده‌سه‌لاتی ره‌زاشادا، سه‌ره‌باری پهره‌ده‌ی سه‌ره‌تایی، بایه‌خیکی تایبه‌تیش به‌ فیرکردنی به‌ته‌مه‌نه‌کان و خویندن و نووسین و پهره‌دان به‌ پهره‌ده‌ی تا‌که‌که‌سی و کۆمه‌لایه‌تی خه‌لکیش درابوو (٣).

ری و رېبازیکه‌ی تر که‌ ده‌وله‌تی ره‌زاشا بو بره‌ودان به‌ ناسیۆنالیزم و زمانی فارسی گرت‌بووه به‌ر، ناردنی به‌لاشی گو‌فار و روژنامه‌کان بو خویندنه‌وه‌خانه (قرا‌ت خانه) کانی ناوچه‌گه‌لی وه‌کی کوردستان بوو. به‌پیی به‌لگه‌نامه‌کان، ده‌وله‌ت له‌ هه‌ولای ئه‌وه‌دا بوو تا‌کوو گو‌فار و روژنامه فارسییه‌کان به‌ به‌لاش بنی‌ری بو خویندنه‌وه‌خانه‌کانی کوردستان. له‌ نامه‌یه‌کی به‌رپرسی خویندنه‌وه‌خانه‌ی مه‌هابادا بو وه‌زاره‌تی فهره‌نگ سکا‌لای ئه‌وه کراوه که "له‌ سه‌ره‌تای خا‌که‌لی‌وه‌ی سالی ١٣١٨ وه‌ روژنامه‌ی "اطلاعات" و گو‌فاره‌کانی تر نه‌گه‌یشه‌تووه‌ته خویندنه‌وه‌خانه‌که‌یان" و دا‌وای ئه‌وه کراوه که "وه‌ک جار‌ان فهرمانگه‌ی گشتی تو‌مار (نگارش)، به‌ ناردنی چاپه‌مه‌نی به‌که‌لک، خویندنه‌وه‌خانه‌ی په‌له‌وی له‌ مه‌هاباد برا‌زینی‌ته‌وه و ده‌وله‌مه‌ندتری بکه‌ن". وه‌زاره‌تی فهره‌هنگیش، به‌ ناردنی چه‌ند نامه بو روژنامه‌کانی "ایران" و "اطلاعات" هه‌موو چه‌شنه یارمه‌تیه‌کی خویندنه‌وه‌خانه‌ی په‌له‌وی له‌ مه‌هابادی به‌ پيوست زانیوه و نووسیه‌تی:

"به تاييهت رهوشه كهی وا دهخوای كه ههـموو كهـسیك و به تاييهت بهرپرسانی چاپه مهنیی ولات كه خوازیری برمودان به زمانی فارسی و پتهو كردنی بنه ماکانی ناسیونالیزمن یارمه تیی ئەم خویندنه وه خانه یه بـدەن. كهوابوو وهزاره تی فـهـرهـنگ چاوهرپی فـهـرمانی ئیوه یه تاكوو وهك جارـان رۆژنامه بنـیـردری بۆ ئەو بنكه یه." (۱)

ئەم بهلگه نامه یه بهروونی دەری دهخا كه سهـرهـکـیـترین مهـبهـست له شانـدنی گوڤار و رۆژنامه بۆ کوردستان برمودان به زمانی فارسی و به هیـز و سهـقامگیر کردنی بهـها فـهـرهـنگیـیه دلخـوازه کانی دهسه لاتـه که ی رهـزاـشا بووه و بوار نهـدراوه که چ کرداریک ببـیـته کۆسپ له بهردەم پیشقه چوونی ئەم سیاسه تەدا.

۳. بهر بهند کردنی پهروهرد به زمانی کوردی له خویندنگه کانی کوردستاندا

دهوله تی رهـزاـشا بۆ برمودان به زمانی فارسی له کوردستاندا، تهـنـیا به کردنه وه و پهردان به خویندنگه ی نوپوه نه وهستا، بهلکوو کۆمه لیک کۆسپی بۆ خویندن به زمانی کوردی لهـم خویندنگه یاندا نایه وه و ههولێ دا هینده ی دهکری مامۆستای ناشارهـزا له زمانی کوردی له دهره وه ی کوردستانه وه بـیـنی. سهـرۆکی بهرپوه بهرایه تیی پهروهردی [استانی] کوردستان، له ۱۳۰۷/۶/۱۵ دا فـهـرمانه یه کی بۆ خویندنگه کان ناردوو و تییدا نووسیویه تی: "ئهـرکی سهـرشانی سهـرجهـم کارمهـندانی خویندنگه کانه ئاگهـدار و وریای ئەوه بن که تیکرای مامۆستا و خویندکاران ههـر تهـنـیا دهـبی به زمانی فارسی قسه بکهـن" (۲). ههروهها کاربه دهستانی کوردستان له

نامه یه کیاندا بۆ وهزاره تی مهـزنی ناوخۆ له ۱۳۱۰/۷ دا وپرای ئامژه به وه ی له کوردستاندا تهـنـی له خویندنگه و بهرپوه بهرایه تیه دهوله تیه کانیـدا به فارسی قسه دهکری، دهـنووـسی: "بۆ ئەوه ی له داهاتوودا سهـهـریاکی خهـلـک ناچار بن به فارسی قسه بکهـن، کردنه وه ی خویندنگه ی جوهره جوړ له گوند، شاره گوند و شاره کاند و ههروهها ناردنی مامۆستای تهـواو ناشارهـزا له زمانی کوردی پـیـویسته تاكوو وا پهروهرد بهکریـن که ئیدی بهجاریک له گهـل زمانه که ی خۆیاندا نامۆ بن" (۱). ئەم بهلگه نامه یه به جوانی دهیسه لمیـنی که مهـبهـستی سهـره کیی دهوله تی پهله وه ی له کردنه وه ی خویندنگه ی جیاجیا له کوردستاندا نهک ههـر برمودان به زمانی فارسی، بهلکوو له ناوبردنی زمانی کوردیش بووه. ههروهها بهرپوه بهرایه تیی پهروهرد و تهـوفاقی کوردستان له ۱۳۱۲/۱۰/۲۵ دا له نامه یه کی راسـتهـوخۆ و نهـیـندا بۆ وهزاره تی پهروهرد، وپرای ئامژه به وه ی خهـلکی کوردستان زمانی تاييهت به خۆیان ههیه و کهـم کهـس به تاييهت له "گوند و شاره گونده کان" دا به باشی له فارسی تی دهگهـن، داوا له وهزاره تی پهروهرد دهکا "به هیچ کلوجیک مامۆستا و فـهـراشی کورد له خویندنگه کانیـدا دانهـمهـزیـرن و ئەوانهـش که دامهـزراون بۆ شوینه کانی تری دهره وه ی کوردستان وه گویزریـن". ههروهها داوا ی زیادکردنی مووجه ی مامۆستایانی ناکوردی له کوردستان کردوو "تاكوو بلوی مامۆستاهلی تا ئەندازه یهک شیوی به تهـمهـن له یهـزد، ئیسه فهـهان، فارس و تارانه وه بگوازیـنه وه بۆ کوردستان. له کۆتاییدا هیوا دهخوای ئەگهـر ئەم داواکاریانه ی سهـره وه له بهر چاو بگیریـن،

لهوه دلدنيا دهبين كه پهروره ده له ماوهی ده سالدا بتوانی ههستی ئیرانیپرستی لهناو خهلكی كوردستاندا بههیز بكا و ههروهها زمانی سههرلهبهیری خهلكیش بكری به فارسی" (٢).

یهكێك له كاریبهدهستانی دهولت كه له سالی ١٣١٣ی ههتاویدا بو توتویكردنی رهوشی سیاسی و فرههنگی سهردانی سابلأخی كردبوو، له نامهیهکی نهینیدا بو سهروکی نووسینگهی پاشایهتی، وپرای ئاماره به گرنگایهتی سیاسی جوگرافیایی شاره كه دهنوووسی: "بهجیه كه كومهلیك ههنگاوی گرتی له ناوچهیهدا بنیین وا بكری كه خهلكهكهی به ههر نرخیک بووه له ناسیونالیزمی ئیرانیدا بتوینرینهوه تاكوو له دهااتوویهکی شیمانهكراوا مهترسییهکی سیاسی و ئابووری لهسهه ولاتهكهمان چی نهی." بو ئهم مهبهستهش داوا له وهزارهتی پهروره دهكا كه ژمارهی خویندنگه سههرهتایییهكان زیاد بكا "به مهرجیک ماموستاكان ههر له دهسپیکهوه، فارسیزمان بن. من فرهمانم دهركرد تاكوو ماموستا كوردهكان لاهرن و ئهم فرهمانهش بو یهكدهستکردنی خویندنگه سههرهتایییهكان زیاد بكری". ههروهها پێشنیاری ئهوهش دهكا كه وهزارهتخانهکانی تریش ههم له ناوچهیهدا و ههم له ناوچهکانی تری ئازهربایجانیشدا، کارمندی کوردزمان و تورکزمان دانهمهزرینن، چونکه ئهم کارمهندانه به سروشتی ههر به زمانهکی خویان لهگهڵ خهلكدا قسه دهکهن و ئیدی ئهمهش وا دهكا زمانی فارسی وهک پێویستییهکی گشتی لهنیو خهلكدا پهره نهسانی (١). ههروهها بهرپوهبهرایهتی پهروره ده و ئهوقافی کوردستان له سالی ١٣١٧ی ههتاویدا وپرای راپورتخانه

جیژنی ههزارسالی فیردوسی له سنه، ئاماره بهوه دهكا كه "له لایهن نوینهری پهرورهدهوه، دوو ئهندامی [بهرپوهبهرایهتی]ی پهرورهده، زنجیره کونفرانسیکیان لهم بوارانهی خوارهوه ساز کرد: یهکیتی و سههرهخویی زمان و پێویستی سهرینهوهی زمانه لاههکییهکانی ئیران لهوانه کوردی، لوری، تورکی و..." (٢). ئهم بهلگهنامهیه و زور بهلگهی تریش بهروونی ئهوه دهسهلمینن كه یهکێك له گرنگترین ئهرکهکانی بهرپوهبهرایهتی پهرورهدهی کوردستان خهبات بو یهکدهستکردنی زمان بووه. کردنهوهی خویندنگهیی جورهجور له شوینه جیاکانی کوردستان، دانهمهزراندنی ماموستایانی کوردزمان، ناردنی ماموستایانی کورد بو ناوچهکانی دهرمهوهی کوردستان، زیادکردنی مووچهی ماموستایانی ناکورد بو هاندان و دلخۆشکردنیان به مانهوه و وانهوتنهوه له کوردستان و گرتنی جیژنی جورهجور و وتاردانی بهمهبهست بهشیک له ری و رېبازهکانی دهسهلاتی رهزاشا بو وهدهیهینانی ئهم ئامانجه بوو.

دهسهلاتی رهزاشا بو سههلماندنی ئیرانیبوونی کورد چی له دهست هاتبا دهیکرد. تهناوت له سالی ١٣١٦دا "لهو سوئنگهیهوه كه لهمهز نهژاد و ناشنالییتی کورد كه ئیرانی رهسهنن، ههندیک قسه و قسهلۆک کرابوون"، له ئههجومهنی وهزیراندا بریار درا "بو رېگرتن له ئالۆکردنی بیرورای خهلك و رهگاژکردنی ئیرانیپرستی له ناخاندان" سهرباری دامهزراوهگهلی نوی فرههنگی، کتیب و نامیلکه و تیزیش لهم پێوهندییهدا كه "کورد له توخمه رهسهنهکی ئیرانی کونه و بهشیکی

دانه‌برای ئهم ولاته‌یه، بنووسرین و بلاو بکرتنه‌وه. لهم باره‌دا به‌گوێره‌ی بریارێ ئه‌نجومه‌نی وه‌زیران، بری ٥٠ هزار قه‌ران له‌ بودجه‌ی ده‌وله‌ت بۆ نووسین و بلاو کردنه‌وه‌ی سی به‌رگ کتیب له‌سه‌ر میژوو، نه‌ژاد و ناشناییتی کورد له‌لایه‌ن به‌رێزان مه‌ردوخێ کوردستانی، ره‌شید یاسه‌می و پروفیسۆر مینۆرسکیه‌وه‌ ته‌رخان کرا (٣). به‌لام خالی سه‌هرنجراکیش ئه‌وه‌یه که به‌ کردار و وه‌ک ئه‌وه‌ی که لهم به‌لگه‌نامه‌وه‌ درده‌که‌وه‌ی، جیاوازییه‌کی ئه‌وتۆ له‌ نیوان مامه‌له‌ی ده‌سه‌لاتدارانی په‌هله‌وی له‌گه‌ڵ زمانی کوردیدا وه‌ک یه‌کیک له‌ زمانگه‌لی ئێرانی و هه‌روه‌ها زمانگه‌لی نائێرانی وه‌ک تورکی و عه‌ره‌بیدا به‌دی نه‌ده‌کرا. ده‌وله‌ت له‌ روانگه‌یه‌کی داشکینه‌رانه‌وه‌ ئه‌وه‌ی پێی کرا بۆ لاواز کردنی ئهم زمانه‌ کهدی. هه‌روه‌ها له‌ کاتێکدا که له‌به‌ر رۆشنایی ئهم به‌لگه‌نامه‌ کورد "وه‌ک نه‌ته‌وه‌یه‌کی ره‌سه‌نی ئێرانی کۆن و به‌شیکی دانه‌برای ئهم ولاته‌" سه‌هر کران، له‌ به‌لگه‌نامه‌یه‌کی تردا که پیشان ئاماژه‌مان پێ کرد، نه‌ک هه‌ر کورد به‌ به‌شیکی له‌ "توخمی ره‌سه‌نی ئێرانی" دانه‌ران، به‌لکو وه‌ک باس‌مان کرد یه‌کیک له‌ کاربه‌ده‌ستان له‌ نامه‌که‌یدا داوای هه‌لگرته‌نی هه‌نگاوی جیدی و هه‌زاره‌تی په‌روه‌رده "به‌ هه‌ر نرخیک" بۆ توانده‌وه‌ی خه‌لکی کوردستان له‌ بۆته‌ی ئێرانپه‌رستیدا ده‌کا. له‌مه‌ش سه‌ه‌یرتر ئه‌وه‌یه که "علی اصغر شمیم"، له‌ کتیبیکدا که له‌ سالێ ١٣١٢ دا له‌سه‌ر دیروک و جوگرافیا نووسیویه‌تی، وێرای پێداگری له‌سه‌ر ئێرانیبوونی نه‌ژادی کورد، رهنه‌ی له‌ سیاسه‌تی رژیمی تورکیا "بۆ گۆڕینی دابونه‌ریت، ئه‌خلاق و

زمانی کوردی" و "توانده‌وه‌ و سه‌رپه‌نه‌وه‌ی" کورد له‌ناو نه‌ته‌وه‌ی تورکدا گرتوه‌ و هۆکاری راپه‌ڕینی شیخ سه‌عیدی پیران و راپه‌ڕینه‌کانی کورد له‌ باکووری کوردستان (له‌ ده‌قه‌که‌دا هاتوه‌ باشوور که رهنه‌ هه‌له‌ بیت یان مه‌به‌ستی جوگرافیایه‌کی تر بێ) دژی تورکیا به‌ ده‌ره‌نجامی ئه‌و ده‌ستوه‌ردانه‌ ده‌زانی "که ئه‌و ولاته‌ بۆ گۆڕینی خوو و خه‌ و دابونه‌ریت و زمانی کوردی ده‌یکرد، به‌تایبه‌ت که تورکیا له‌ هه‌ولێ ئه‌وه‌دا بوو که کورد ناچار بکا مل بۆ دابونه‌ریت، خوو و زمانی تورکی رابکیشی که به‌ هیچ کلۆجیک له‌گه‌ڵ تایبه‌تمه‌ندییه‌ نه‌ته‌وه‌یییه‌کانیدا یه‌کی نه‌ده‌گرتوه‌" (١). ئهم میناکانه‌ی سه‌ره‌وه‌ جوړه‌ پێکدژییه‌ک له‌ سیاسه‌ته‌ دیار و نادیاره‌کانی ده‌وله‌تی ره‌زاشا له‌هه‌مبه‌ر کوردا ده‌سه‌لمین. له‌ کاتێکدا که له‌ زۆریه‌ی به‌لگه‌نامه‌ و کتیبه‌کانی ئه‌وده‌ما پێی له‌سه‌ر نه‌ژادی ئێرانی کورد داگیرابوو و ره‌خنه‌ له‌ هه‌ولێ به‌ ئاڕایی ناساندنی کورد و هه‌روه‌ها سیاسه‌ته‌کانی ده‌وله‌تی تورکیا بۆ گۆڕینی زمان و توانده‌وه‌ی کورد گیرابوو، به‌لام ده‌وله‌تی ره‌زاشا به‌کرده‌یی هه‌روه‌ک زۆریه‌ی ولاتانی تر به‌گوێره‌ی شه‌رتومه‌رجی سه‌رده‌م و له‌پیناوی به‌رژوه‌ندیی سیاسیی خۆیدا سالی له‌ چ هه‌ولیک بۆ به‌ره‌ودان و سه‌قامگیرکردنی یه‌ک زمان و سه‌رپه‌نه‌وه‌ی زمان و زاوه‌کانی دیکه‌ی ئێرانی و نائێرانی نه‌ده‌کرده‌وه‌.

هه‌رچه‌ند هه‌ولێ رۆناکبیران و ده‌وله‌تی په‌هله‌وی له‌پیناوی خورته‌کردن و به‌ره‌ودان به‌ زمانی فارسی له‌ناو نه‌ته‌وه‌کانی ئێراندا که بۆ

پتەوکردنى يەكپىزى نىشتمانى و پوۋچەلكردنهوى
 هەوللى پان-تورك و پان-عەرەبەكان كە
 ئەوانىش بە هەلگەوت پى لەسەر زمان
 دادەگرن و چاويان برېبوه بەشېك لە
 خاكى ئيران لە ئازەربايجان و خووزستاندا، بە
 كاريكى شياو و قبوولكراو دەرنا، لى پىداگرى
 لەسەر رى و رېبازە داسەپىنراو، زۆرەملى و
 سزادەرانه لەبرى گرتەبەرى رى و رېبازى
 هاندەرانه لەپىناوى برەودان بە زمانى فارسى
 كە لەمىز بوو لە ئيران و تەنانەت دەرەوى
 ئىرانىشدا وەك زمانى نووسىن كارى پى دەكرا.
 لە لايەكەو هەولە رېكخراوەكانى دەولەت بۆ
 توندنەهوى زمان و زارى نەتەو نەفارسەكان،
 وايران كرد كە ئەم چەشنە هەولانە نەك
 هەر دەرەنجامىكى باشيان لى نەكەوئەتەو،
 بەلكوو ئەنجامى خراپىشيان لى بکەوئەتەو.
 لەراستىدا، دەولەتى مۆدېرن بۆ چىكردنى
 كەلەناسنامەيەكى سياسى-فەرەنگى كۆمەلەك
 سياسەتى توندئاڙوانە و توندوتىڙى گرتە بەر و
 هەرەها بە پىداگرى توند لەسەر هيندىك
 فاكتر، دواچار كەللىنى نيوان نەتەوكانى
 ئىرانى بەرپىتر كردهو (۱).

سەربارى ئەهوى دەولەتگەلى پىش
 دەسەلاتى پەهلەوى پلانىكى ئەوتۆيان بۆ
 برەودان بە زمانى فارسى لەناو نەتەوكانى
 ترى ئيراندا نەبوو، كەچى لەمىزە نەك
 هەر ئەم نەتەوانە، بەلكوو، بەشېكى بەرچاو
 لە خوئىندەوارانى نىمچەكىشووهرى هيند
 و ئاسىي بچووكىش بە هەردوو زمانى
 عەرەبى و فارسى پەرەردە دەكران (۲). لەناو
 ئەمانەشدا، هيندىك لە زانايان، ئەديبان،
 شاعيرانى كوردىش هەر لە سەرەتاو
 بەشېك لە بەرەمەكانى خويان بە فارسى

نووسى و پاش دابەشبوونى كوردستان بەسەر
 سەفەوى و ئىمپراتورىيى عوسمانىدا و پاشان
 ولاتانى عەرەبىشدا، پتەوئەندىيەكى مېژووى،
 ئەدەبى، عىرفانى و تەنانەت كۆمەلەيەتتى
 پتەو لە نيوان كورد و تورك و عەرەبدا
 چى نەبوو (۳) و شاعيران و هونەرمەندانى
 كورد لە مېژوئەتەمىدا بايەخيان بە نووسىن
 بە فارسى دەدا (۴). تەرخانكردى بەشېك لە
 ديوانى شاعيرانىكى هەرەبەرزى وەك "نالى"،
 "مەحوى"، "حاجى قادرى كۆيى" و زۆر
 شاعىرى دىكە بە شىعرى فارسى، بۆ خوى
 سەلمىنەرى هۆگرى و بايەخدانى بژاردەكانى
 كورد بە زمانى فارسى لە كوردستانى
 بىندەستى عوسمانىيە (۱). هەرەها زۆرەي
 دىرۆكنووسانى كوردىش بەرەمەكانى
 خويان لەمەر كوردستان، مىرنشەينەكان و
 ئىل و عەشیرەكانى كوردستان بە فارسى
 نووسىو، بۆ مىناك دەكرى ئامازە بە
 "شەرەفنامە"ى شەرەفخانى بەدلىسى لە
 سەردەمى سەفەوى، "زېدەالتارىخ"، "تارىخ
 امرای اردلان"، "لب التارىخ"، "حديقه
 ناصرى" و "تحفه ناصرى" لە سەردەمى
 قاجاردا بکەين. هەر لە سەردەمى قاجاردا
 مەستوورەي ئەردەلان، شاعىر و دىرۆكنووسى
 كورد، بە نووسىنى كىتیبى "تارىخ اردلان"
 لە سالى ۱۲۰۲ى كۆچىدا بوو بە يەكەم
 دىرۆكنووسى ژن لەو سەردەمەدا. هەرەها
 بەشېك لەو كىتیبانەي كە لە حوجرەكانى
 كوردستاندا دەخويندەران فارسى بوون و
 سەرىپاكى دەرچووانى ئەم حوجرەنەتەواوى
 زال بوون بەسەر زمانى فارسىدا.

۴. دەرەنجامە کانی سیاسەتە زمانییە کانی رەزاشا لە کوردستاندا

تۆژینەو لە رهوشی سیاسی و کۆمه‌لایه‌تی کوردستان پاش پروخانێ ده‌سه‌لاتی رەزاشا زۆر جوان دەرده‌خا که سیاسه‌ته‌ زمانیه‌ کانی وی نه‌ک هه‌ر نه‌ببونه‌ مایه‌ی گه‌شه‌کردنی پتیری زمانی فارسی و چه‌که‌ره‌کردنی تۆوی ئێرانپهرستی له‌ ناخی کورددا، به‌لکوو به‌پنجه‌وانه‌وه‌، ئه‌و بره‌ سۆز و هۆگریه‌ کۆنەش که بۆ زمانی فارسییان هه‌بوو، له‌ کزیه‌ دا و وای کرد که پێداگریه‌کی پتر له‌سه‌ر نووسین به‌ زمانی خۆیان بکه‌ن. له‌ ماوه‌ی ته‌مه‌نی کورتی کۆماری کوردستان له‌ شاره‌کانی مه‌هاباد، بۆکان و شنۆدا خۆپێندن به‌ زمانی کوردی بوو به‌ په‌سمی و ئیدی به‌ زمانی فارسی نه‌ده‌خویندرا و ته‌نانه‌ت به‌ بریاری قازی محهمه‌دیش له‌بری وشه‌ فارسی و عه‌ره‌بیه‌ باوه‌کان له‌ زمانی کوردیدا، هاوتای کوردی دانرا، به‌تایبه‌ت ده‌سته‌واژه‌ سه‌ربازیه‌یه‌کان کران به‌ کوردی (۲). سه‌یره‌که‌ش له‌وه‌دا بوو که ئه‌م ئه‌ره‌که‌ به‌ده‌ستی ئه‌و لاوانه‌ راپه‌رترا که زۆربه‌یان ده‌رچووی خۆپێندن‌گه‌ ده‌وله‌تیه‌یه‌کان بوون. ئه‌مه‌ ئه‌و راستیه‌ ده‌سه‌لمینی که له‌ جفاکه‌ فره‌زمانیه‌یه‌کاندا هه‌رکات ده‌وله‌ت به‌ په‌نابردنه‌ به‌ر ری و رێبازه‌ جۆره‌جۆره‌ و زه‌بروزه‌نگ، زمانی نه‌ته‌وه‌که‌ی خۆی زāl بکا، نه‌ته‌وه‌ هه‌ره‌شه‌له‌سه‌ره‌کانیش زمانه‌کانیان ده‌که‌ن به‌ ئامرازێ به‌ره‌نگاری له‌هه‌مبه‌ر زمانی سه‌رده‌ست و داکوکی له‌ ناسنامه‌ی خۆیان.

قه‌ده‌خه‌کردنی زمانی کوردی و سه‌وره‌بوون و پێداگری له‌سه‌ر خۆپێندن به‌ زمانی فارسی،

ته‌نانه‌ت له‌ ده‌سپێکی قوناغی سه‌ره‌تاییه‌وه‌، بقی و بیزاریی خۆپێندکارانی له‌ خۆپێندن و خۆدزینه‌وه‌یان له‌ خۆپێندن‌گه‌ فه‌رمیه‌یه‌کانی لی که‌وته‌وه‌. "هیمن"، یه‌کی له‌ شاعیران و رۆناکبیرانی کورد که ده‌ور و نۆریکی گرنگی له‌ گۆرانکارییه‌کانی پاش پروخانێ رەزاشادا هه‌بوو، له‌ بیرمه‌رییه‌کانی خۆیدا له‌م باره‌یه‌وه‌ ده‌نووسی:

"من له ژيانمدا رۆژی رهش و تالم زۆر دیون، به‌لام رۆژی ره‌شته‌ر و تالتم له‌و رۆژه‌ نه‌دیوه‌ که چومه‌ مه‌درسه‌. مامۆستاکه‌م که خۆی کورد بوو و دوايه‌ش تیگه‌یشتم فارسی باش نازانی، به‌ فارسی تیگی راخویم هیچی تی نه‌گه‌یشتم. هاوده‌رسه‌کانم که هه‌مووبان له‌ من باوخۆشته‌ر بوون پیم پێکه‌نین، زۆر به‌ خۆمدا شکامه‌وه‌. ماوه‌یه‌ک به‌ شه‌و له‌ین لیفه‌دا له‌ ترسی مه‌درسه‌ ده‌گریام و به‌یانی به‌ قرخمه‌ره‌سی ده‌چووومه‌وه‌." (۱)

هه‌روه‌ها هیندی‌ک له‌ مامۆستایانی به‌ئه‌زمونی‌ش له‌به‌ر ناچارکردنیان به‌ ئاخفتن به‌ فارسی‌ وازیان له‌ مامۆستایه‌تی هینا. یه‌کی له‌وانه‌ مه‌لا حوسین شه‌کیا بوو که پاش ئه‌وه‌ی ناچار کرا له‌گه‌ڵ براکه‌ی خۆیدا که تازه‌ ببووه‌ سه‌رۆکی به‌رپوه‌به‌رایه‌تی په‌روه‌ده‌ی کوردستان به‌ فارسی بدوێ، وازی له‌ مامۆستایه‌تی هینا (۲).

کاریه‌ریه‌کی تری سیاسه‌ته‌ زمانیه‌یه‌ کانی ده‌وله‌تی رەزاشا، لایه‌نگری هیندی‌ک رۆناکبیر و خۆپێنده‌واری کورد له‌ یه‌کیته‌ی سۆفیت بوو. هه‌ل‌دانه‌ خواری چه‌ند په‌ره‌ ئاگه‌دارنامه‌ به‌ زمانی کوردی، له‌لایه‌ن فرۆکه‌کانی یه‌کیته‌ی سۆفیته‌وه‌ له‌ ساڵی ۱۳۲۰ هه‌تاویدا، بووه‌

مايهى كەيف و خوشىي خەلگ و سۆزى ئەوانى بەلاى ئەو ۋلاتەدا راکىشا. مامۇستا ھېمىن بەم چەشنە ئامازەى بەمە كر دووہ: "بۇ من ھەروا كەم نەبوو. بۇ من كە شىت و شەيدای زمانى كوردى بووم، ئەو پەرە كاغەزە بەس بوو كە لە خوشىيان شاگەشكەم بكا".

ھەروەھا خانىمى سەيادىيان، بەرپو ھەرى خويندنگەى كچانەى مەباد، لە وتارەكەيدا بەبۇنەى دامەزراندنى كۆمارى كوردستان لە سالى ۱۳۲۴ى ھەتاوى، ئامازە بەو دەكا كە "مودەبەكى زۆر گرفتارى چنگالى رەشوبرش و پيسى ئىستىبداد و ۆرين بووين. زمان و ئاداب و عاداتى ميللىي ئىمە قەدەغە كر بوو"، ھەروەھا پى لەسەر ئەو ھەش دادەگرى كە: "تا لەم شەرە گەرەدا بە فەرمانى يەكەپياوى مەيدانى عدالت و بەشەردۆستى ژنيراليسمۇس ستالين ئىمەش لە زىندانى دىلى ھاتىنە دەرى و ئىستىعدادى ميللى و لياقەتى ھەقى ژبانى خۇمان بە موستەقىلى و سەرەخۆيى بە دنيا نيشان دا" (۲).

ئىستا ئەگەر بىين و رق و قين و ترسى خەلگى كوردستان لە رووسان لەبەر ئەو زولم و جىنايەتانەى كە لە دەمى شەرى يەكەمى جىھانىدا كرديان، لەگەل ئەو ئۆگرى و لاپەنگرىيەى كە لەھەمبەر يەكيتىي سۆفیتدا پيشانيان دا، پىك بگرين، رىك دەرنجامى نەرىنىي سىياسەتى ئاسىمىلاسيونى زمانى لە دەمى رەزاشامان بۇ دەردەكەوى و ھەست بەو دەكەين كە ۋلاتىكى ۋەك يەكيتىي سۆفیت كە لە كۆمارەكانى خۆيدا، بەتايبەت لە ئاسىيائى ناويندا ھەموو ھەولتيكى خۆى بۇ

بەرودان بە زمانى رووسى و بەربەندكردى زمانەكانى ترى ۋەك فارسى خستبوو ھەر، لەپىناوى دابىنكردى بەرژوۋەندىي خۆيدا، لەرپى ھىندىك ئىشى ۋەك ھەلەدانەخوارەوى ئاگەدارىنامە بە زمانى كوردى، رق و قىنى خەلگى كوردستانى لە سۆنگەى بەربەندكردى زمانەكەيانەو بە قازانجى خۆى قۇستوو ھەو.

سەرەنجام دەبى دان بەو بىين كە پىداگرى لەسەر ناسىۋنالىزمى توندئاۋى ئىرانپەرستانە كە رىك لەسەر بنەمى حاشا و دژايەتيكردى لە فرەفەرھەنگى و فرەنەتەو ھىي بوو، بەھىزبوونى ناسىۋنالىزمى نەتەو ھىي و دووركەوتنەو ھىي كوردى لە دەسلەلاتى ناو ھەندى و خەبات بۇ دامەزراندنى دەسلەلاتىكى ئۆتۆنۆمى لى كەوتەو. ئەم رووداو كە پاش داگرىكردى ئىران و دوورخستەو ھىي رەزاشا قەوما، دەرنجامەكەى دامەزراندنى كۆمارى كوردستان لە مەباد بوو. ئەگەر سەيرى بابەت، وتار و ناو ھەركى رۆژنامەى "كوردستان" ئۆرگانى فەرمىي حىزبى دىموكرات بكەين، بۇمان دەردەكەوى كە زۆرىي نووسەرەكانيان، ھۆكارى خەبات بۇ ئۆتۆنۆمى و دامەزراندنى كۆمارى [كوردستان]يان بۇ زولموزور و سىياسەتگەلى فەرھەنگى ھەلەى رەزاشا، بەتايبەت بۇ بەربەندكردى خويندىن و نووسىن بە زمانى كوردى و پۇشەمەنىي كوردى گىراۋەتەو (۳).

۴. كۆبەند

بە پىداگرى لەسەر رۆلى زۆرى زمانى يەكگرتو لە چىكردى يەكيتىي نىشتەمانىدا، دەولەتى رەزاشا ھەولتى ئەو ھى دەدا تاكوو

به كردنهوهی خویندنگه‌ی نو، دامه‌زراندنی ماموستای فارس‌یزمان، ناردنی گوڤار و بلاڤوکی به‌لاش و سازکردنی کۆروکۆبونهوهی وتاردان، زمانی فارسی له شوینگه‌لیک وه کوردستان پهره‌ی بدا و وێرای ئەمەش شیلگیرانه و به‌توبزی، ته‌واوی توانای خۆی بۆ لاوازکردن و ئاسیمیلاسیۆنی زمانه‌ ئێرانی و نائێرانییه‌کانی تر وه‌گه‌ر خست. ئەم سیاسه‌ته‌ سه‌رباری بلاوکردنه‌وه‌ی رق و قینی کورد له‌ ده‌سه‌لاتی په‌له‌وی، هه‌روه‌ها وشایاری نه‌ته‌وايه‌تیشی له‌ ناویاندا به‌هێتر کرد و ئەم وشایارییه‌ش پاش رووخانی ره‌زاشا له‌ شیوه‌ی خه‌باتی ئۆتۆنۆمییخوازییدا ده‌رکه‌وت. گرته‌به‌ری وه‌ها سیاسه‌تیکیش سه‌لماندی وێرای ئەوه‌ که‌ زمان سه‌ره‌کیت‌ترین رۆلی له‌ چیکردنی ناسنامه‌ی هاوبه‌شی جفاک و پاراستنی بیردانگه‌ (حافظه‌ی) دیروکییه‌که‌یدا هه‌به‌، هه‌رچه‌شنه‌ هه‌ولیکیش بۆ لاوازکردن، حاشالیکردن و تواندنه‌وه‌ی زمان و زاراوه‌ باوه‌کان له‌ ئێراندا، نه‌ک هه‌ر ژیرانه‌ نییه‌، به‌لکۆو بیگومان ره‌وتی یه‌کیته‌ی نیشتمانی تووشی کۆسپ و مه‌ترسیی گه‌وره‌ ده‌کا. به‌ سه‌رنجدان به‌ شکستی سیاسه‌تی ئاسیمیلاسیۆنی فره‌هنگی له‌ ماوه‌ی ده‌سه‌لاتی ره‌زاشادا، به‌و ئەنجامه‌ ده‌گه‌ین که‌ پشتبه‌ستن به‌ مۆدیلی سیاسه‌تی فره‌ه‌هنگی، به‌گۆره‌ی به‌ستینه‌ دیروکی و خۆجێیه‌که‌ی له‌ جفاکێکی فره‌نه‌ته‌وه‌ی وه‌ک ئێراندا، ده‌کرێ وه‌ک رێگه‌چاره‌یه‌کی سه‌ره‌که‌وتوو و هه‌روه‌ها میتۆدیکێ به‌که‌لکیش بۆ پاراستنی یه‌کپارچه‌یی و یه‌کپیزی نیشتمانی بگه‌یه‌ته‌ به‌ر. دیاره‌ به‌پێی ده‌ور و نۆر و ئه‌رکی دیروکیی زمانی فارسی له‌ چیکردنی

یه‌کیته‌ی و هاوسۆزی له‌نیو نه‌ته‌وه‌کانی تری ئێراندا، پێویسته‌ چیدی په‌نا نه‌به‌رێته‌ به‌ر هه‌یچ چه‌شنه‌ سیاسه‌تیکێ توندئاژۆیانه‌ و داسه‌پینه‌رانه‌ بۆ لاوازکردنی زمان و زاراوه‌کانی ئەو نه‌ته‌وه‌یانیه‌ی تر و ئەوه‌ی ده‌کرێ له‌پیناوی به‌رودان به‌م زمانانه‌ نه‌ک هه‌ر له‌ ناوخۆی ئێراندا به‌لکۆو له‌ سه‌ره‌پاکی جیهاندا بکری.

✽ "پژوه‌شگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، پرتال جامع علوم انسانی"

په‌راوێزه‌کان:

په‌راوێزی ١:

١. حیسام الدین آشنا، "از سیاست تا فرهنگ، سیاست های فرهنگی دولت در ایران (۱۳۰۴-۱۳۲۰)"، تهران: سروش.
٢. محمد علی اکبری، (۱۳۹۳)، "تبارشناسی هویت جدید ایرانی (عصر قاجاریه و پهلوی اول)"، تهران: علمی فرهنگی.
٣. محمد علی اکبری، (۱۳۸۴)، "دولت و فرهنگ در ایران"، تهران: موسسه ایران.
٤. داریوش قنبری، (۱۳۸۵)، "دولت مدرن و یکپارچگی ملی در ایران"، تهران: تمدن ایرانی.
٥. نفیسه واعظ، (۱۳۸۸)، "سیاست عشایری دولت پهلوی اول"، تهران: تاریخ ایران.
٦. مجتبی مقصودی، (۱۳۸۰)، "تحولات قومی در ایران"، تهران: موسسه مطالعات ملی.
٧. حمید احمدی، (۱۳۷۸)، "قومیت و قوم گرایی در ایران از افسانه تا واقعیت"، تهران:

نی .

۸. مطالعات تاریخ فرهنگی، شماره ۳۰.

۶. پروانده آبراهامیان، (۱۳۹۱)، "تاریخ ایران مدرن"، ترجمه محمد ابراهیم فتاحی، تهران: نی، ص ۱۵۸.

پهراویزی ۲:

۱. آنتونی دی. سمیت، (۱۳۹۱)، "ناسیونالیسم و مدرنیسم، بررسی انتقادی نظریه های متاخر ملت و ملی گرایی"، ترجمه کاظم فیروزمند، تهران: ثالث، ص ۲۳۲-۲۳۳.

۲. فریدون آدمیت، (۱۳۷۸)، "اندیشه های میرزا فتحعلی آخوندزاده"، تهران: خوارزمی، ص ۷۴.

۳. یه کیلک له کاریگه رترین ره و ته رو ناکبیرییه کان... (بگه پنهوه سه ر): جمشید بهنام، (۱۳۷۹)، "برلنی ها، اندیشمندان ایرانی در برلن ۱۹۱۵-۱۹۳۰"، تهران: فرزنان روز.

۴. کاوه، (۱۲۹۰)، س ۲، ش ۱، ص ۲.

۵. همان، ص ۲.

۶. سید محمد علی جمال زاده، (۱۳۷۸)، "خاطرات سید محمد علی جمال زاده"، به کوشش ایرج افشار و علی دهباشی، تهران: شهاب ثاقب، سخن، ص ۱۱۸.

پهراویزی ۳:

۱. محمود افشار، (۱۳۰۴)، "مطلوب ما وحدت ملی ایران"، آینده، س ۱، ش ۱، ص ۴.

۲. همان.

۳. احمد کسروی، (۱۳۵۶)، "زبان پاک"، چاپ چهارم، تهران: تکثیر، ص ۵۷-۶۳.

۴. عیسی صدیق، (۱۳۵۲)، "چهل گفتار"، تهران: دهخدا، ص ۱۵۰.

۵. سعید نفیسی، (۱۳۴۵)، "تاریخ معاصر ایران"، تهران: فروغی، ص ۱۱.

پهراویزی ۴:

۲. سازمان اسناد ملی، شناسه سند

۱۱۶۴۴/۲۹۷، محل در آرشیو ۲۰۱ خ ۲ آپ ۱.

۳. سازمان اسناد ملی، شناسه سند

۳۷۸۷۴/۲۹۷، محل در آرشیو ۸۲۳ ه آپ ۱.

۴. سازمان اسناد ملی، شناسه سند

۳۳۹۷۷/۲۹۷، محل در آرشیو ۱۲۶ گ ۵ آپ ۱.

۵. همان.

پهراویزی ۵:

۱. همان.

۲. بو زانیاری زیاتر... سهیری: مرکز اسناد همدان، سند های شماره ۸۲۷/۲۹۷/۹۱ و...

۳. بو زانیاری زیاتر... سهیری: سازمان اسناد ملی، اسناد شماره ۲۴۹۱۴/۲۹۷ و ۳۲۹۵۴/۲۹۷.

پهراویزی ۶:

۱. سازمان اسناد ملی، شناسه سند

۲۱۰۸۸/۲۹۷، محل در آرشیو ۱۱۸ ض ۳ آپ ۱.

۲. سازمان اسناد ملی، شناسه سند

۳۰۴۸۲/۲۹۷، محل در آرشیو ۱۲۰ ق ۵ آپ ۱.

پهراویزی ۷:

۱. سازمان اسناد ملی ایران، شناسه سند

۷۷۶۳/۲۹۰، شماره بازایی ۷۷۶۳/۱/۱۲، محل

در آرشیو ۸۲۳ ه آپ.

۲. سازمان اسناد ملی ایران، شناسه سند ۳۳۳۸۸/۲۹۷، محل در آرشیو ۴۰۸ گ ۳ آپ ۱.

۲. برای آگاهی از برخی از این واژه گزینی ها رک: روزنامه کردستان، س ۱، ش ۱۷، ص ۳.

پهراویزی ۸:

۱. سازمان اسناد ملی، شناسه سند ۲۴۴۶۸/۲۹۷، محل در آرشیو ۱۳۲ ع ۱ آپ ۱.

۲. سازمان اسناد ملی، شناسه سند ۲۸۷۵۳/۲۹۷، محل در آرشیو ۶۱۴ ف ۴ آپ ۱.

۳. سازمان اسناد ملی، شماره سند ۳۹۸۲۵/۲۹۷، محل در آرشیو ۴۲۴ و ۱ آپ ۱.

پهراویزی ۹:

۱. علی اصغر شمیم، (۱۳۱۲)، "کردستان"، تبریز: مطبعه امید، ص ۴۲.

پهراویزی ۱۰:

۱. مجتبی مقصودی، "قومیت ها هویت فرهنگی ایران"، نامه پژوهش فرهنگی، ۱۳۸۰، ش ۲۲-۲۳، ص ۲۲۳.

۲. حمید احمدی، (۱۳۹۰)، "بنیادهای هویت ملی ایرانی"، تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی، ص ۳۹۲.

۳. محمدعلی سلطانی، (۱۳۹۴)، "کردها پرچمداران ادب فارسی در ایران و میانرودان"، تهران: اطلاعات، ص ۹.

۴. همان، ص ۴۶.

پهراویزی ۱۱:

۱. محمدعلی سلطانی، (۱۳۸۵)، "نقش کردها در پادشاهی از فرهنگ و تمدن ایرانی"، تهران: مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی، ص ۱۱۱.

پهراویزی ۱۲:

۱. هیمن (محمد امین شیخ الاسلامی)، "تاریک و روون"، مهاباد: سیدیان، ص ۶.

۲. عبدالحمید حیرت سجادی، (۱۳۹۱)، "علما و دانشمندان کردستان در ۲۰۰ سال اخیر"، سنندج: آراس، ص ۶۶.

پهراویزی ۱۳:

۱. هیمن، "تاریک و روون"، ص ۴۷.

۲. کردستان، س ۱، ش ۳۷، ص ۲.

۳. بو زانیاری زیاتر... سهیری: روزنامهی "کردستان"، س ۱، ش ۳، ص ۱؛ ش ۱۱، ص ۱؛ ش ۲۸، ص ۲؛ ش ۳۹، ص ۱.

سهرچاوه و بهلگه نامه کان:

الف: اسناد سازمان اسناد ملی

۱- "آمار آموزگاران، محصلین مدارس اکابر سنندج"، شناسه سند ۳۲۹۵۴/۲۹۷، محل در آرشیو ۳۱۲ گ ۲ آپ ۱.

۲- "افتتاح قرائت خانه عمومی مهاباد و تقاضای ارسال روزنامه جهت آن"، شناسه سند ۲۱۰۸۸/۲۹۷، محل در آرشیو ۱۱۸ ض ۳ آپ ۱.

۳- تصویب نلمه هیئت وزرا در خصوص تالیف و انتشار کتابت تاریخ و نژاد و طبیعت کردها توسط رشید یاسمی، مینورسکی و مردوخ کردستانی، گزارش توسعه امور معارفی در کردستان"، شناسه سند ۳۹۸۲۵/۲۹۷، محل در آرشیو ۴۲۴ و ۱ آپ ۱.

۴- تقاضای تاسیس مدرسه در ساوجبلاغ

- آذربایجان و پاسخ دفتر شاهنشاهی مینی بر دستور ساخت و تاسیس دو باب مدرسه، شناسه سند ۳۷۸۷۴/۲۹۷ محل در آرشیو ۸۳۲ ه آپ ۱.
- ۵ - "گزارش فرمانده تیپ خوزستان مینی بر لزوم تاسیس مدارس در مناطق کردستان و خوزستان"، شناسه سند ۳۳۹۷۷/۲۹۷ محل در آرشیو ۱۲۶ گ ۵ آپ ۱.
- ۶ - "گزارش رئیس معارف کردستان"، شناسه سند ۳۰۴۸۲/۲۹۷ محل در آرشیو ۱۲۰ ق ۵ آپ ۱.
- ۷ - "گزارش مدارس سرحدی کردستان"، شناسه سند ۳۳۳۸۸/۲۹۷ محل در آرشیو ۴۰۸ گ ۱۳ آپ ۱.
- ۸ - "گزارشات مربوط به برگزاری جشن هزاره میلاد فردوسی"، شناسه سند ۲۹۷/۲۸۷۵۳ محل در آرشیو ۶۱۴ ف ۴ آپ ۱.
- ۹ - "گزارشی از اوضاع ساوجبلاغ مکری و تقاضای تاسیس مدرسه و ترویج زبان فارسی در منطقه مزبور و سایر نقاط آذربایجان". شناسه سند ۲۴۴۶۸/۲۹۷ محل در آرشیو ۱۳۲ ع ۱ آپ ۱.
- ۱۰ - "مکاتبه وزارت داخله با وزارت معارف در خصوص لزوم تاسیس مدرسه در اورامان"، شناسه سند ۱۱۶۴۴/۲۹۷ محل در آرشیو ۲۰۱ خ ۲ آپ ۱.
- ب: کتاب ها
- ۱- اتابکی، تورج، (۱۳۸۵)، تجدد آمرانه، جامعه و دولت در عصر رضاخان، ترجمه مهدی حقیقت خواه، تهران: ققنوس.
- ۲ - احمدی، حمید، (۱۳۷۸)، قومیت و قوم
- گرایی در ایران از افسانه تا واقعیت: نی.
- ۳ - احمدی، حمید، (۱۳۹۰)، بنیادهای هویت ایرانی، تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی
- ۴ - اسمیت، آنتونی دی، (۱۳۹۱)، ناسیونالیسم و مدرنیسم، بررسی انتقادی نظریه‌های متاخر ملت و ملی گرایی، ترجمه کاظم فیروزمند، تهران: ثالث.
- ۵ - افشار، محمود، (۱۳۰۴)، "مطلوب ما وحدت ملی ایران"، آینده، س ۱، ش ۱، صص ۴-۵
- ۶ - اکبری، محمدعلی، (۱۳۸۴)، دولت و فرهنگ در ایران، تهران: موسسه ایران.
- ۷ - اکبری محمد علی، (۱۳۹۳)، تبارشناسی هویت جدید ایرانی (عصر قاجاریه و پهلوی اول)، تهران: علمی فرهنگی.
- ۸ - آبراهامیان، یرواند، (۱۳۹۱)، تاریخ ایران مدرن، ترجمه محمد ابراهیم فتحی، تهران: نی.
- ۹ - آدمیت، فریدون، (۱۳۷۸)، اندیشه‌های میرزا فتحعلی آخوندزاده، تهران: خوارزمی.
- ۱۰ - آزاد ارمکی، تقی، (۱۳۸۰)، مدرنیت ایرانی، روشنفکران و پارادایم فکری عقب ماندگی در ایران، تهران: اجتماع.
- ۱۱ - آشنا، حسام الدین، (۱۳۸۸)، از سیاست تا فرهنگ، سیاست های فرهنگی دولت در ایران (۱۳۰۴-۱۳۲۰)، تهران: سروش.
- ۱۲ - بهنام، جمشید، (۱۳۷۹)، برلنی ها، اندیشمندان ایرانی در برلن ۱۹۱۵-۱۹۳۰، تهران: فروزان روز، تعلیم و تربیت، س ۱، ش

- ۱، سال ۱۳۰۴. تهران: دهخدا.
- ۱۳ - جمال زاده، سید محمدعلی، (۱۳۷۸)، خاطرات سید محمدعلی جمال زاده، به کوشش ایرج افشار و علی دهباشی، تهران: شهاب ناقد، سخن.
- ۱۴ - حسین زاده، اسماعیل، (۱۳۸۱)، "گفتمان هویت ملی در تاریخ نگاری کسروی"، فصلنامه مطالعات ملی، س ۴، ش ۱۴، صص ۵۹-۹۸.
- ۱۵ - حیرت سجادی، عبدالحمید، (۱۳۸۰)، پیشینه آموزش و پرورش کردستان، تهران: عابد.
- ۱۶ - حیرت سجادی، عبدالحمید، (۱۳۹۱)، علما و دانشمندان کردستان در ۲۰۰ سال اخیر، سنج: آراس.
- ۱۷ - رشید یاسمی، غلامرضا، (۱۳۶۹)، کرد و پیوستگی نژادی و تاریخی او، تهران: موقوفات دکتر محمود افشار یزدی.
- ۱۸ - سلطانی، محمدعلی، (۱۳۸۵)، نقش کردها در پاسداشت از فرهنگ و تمدن ایرانی، تهران: مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی.
- ۱۹ - سلطانی، محمدعلی، (۱۳۹۴)، کردها پرچمداران ادب فارسی در ایران و میانرودان، تهران: اطلاعات.
- ۲۰ - شمیم، علی اصغر، (۱۳۱۲)، کردستان، تبریز: مطبعه امید.
- ۲۱ - صالحی امیری، رضا، (۱۳۸۸)، مدیریت منازعات قومی در ایران، تهران: مرکز تحقیقات استراتژیک.
- ۲۲ - صدیق، عیسی، (۱۳۵۲)، چهل گفتار،
- ۲۳ - قنبری، داریوش، (۱۳۸۵)، دولت مدرن و یکپارچگی ملی در ایران، تهران: تمدن ایرانی.